

**HUDUDLARNI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANTIRISHNI BAHOLASH TIZIMI**

PhD.professor v.b. Uralov Eliboy Omonovich

Toshkent iqtisodiyot universiteti
mintaqaviy iqtisodiyot kaferdasi

Annotatsiya Mazkur maqolada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi, uning asosiy ko'rsatkichlari, metodik yondashuvlari va baholash mezonlari yoritilgan. Hududlar rivojlanishini kompleks tahlil qilish, iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar asosida hududlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash, resurslarni samarali taqsimlashga xizmat qiluvchi mexanizmlarni ishlab chiqish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy statistika va analitik uslublardan foydalanib, hududiy strategiyalarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: hududiy rivojlanish, ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar, baholash tizimi, tahlil metodikasi, hududlararo tengsizlik, resurslar taqsimoti, statistika va analitika, strategik rejalashtirish, rivojlanish indikatori, mahalliy boshqaruv.

В статье рассматривается система оценки социально-экономического развития регионов, ее основные показатели, методические подходы и критерии оценки. Обосновывается необходимость комплексного анализа регионального развития, выявления различий между регионами на основе экономических и социальных показателей, разработки механизмов эффективного распределения ресурсов. Также даются рекомендации по совершенствованию региональных стратегий с использованием современных статистических и аналитических методов.

Ключевые слова: региональное развитие, социально-экономические показатели, система оценки, методология анализа, межрегиональное неравенство, распределение ресурсов, статистика и аналитика, стратегическое планирование, показатели развития, местное самоуправление.

This article discusses the system for assessing the socio-economic development of regions, its main indicators, methodological approaches and assessment criteria. The need for a comprehensive analysis of regional development, identification of differences between regions based on economic and social indicators, and the development of mechanisms for the effective distribution of resources is substantiated. Recommendations are also made on improving regional strategies using modern statistical and analytical methods.

Key words: *regional development, socio-economic indicators, assessment system, analysis methodology, interregional inequality, resource distribution, statistics and analytics, strategic planning, development indicators, local governance.*

Mamlakatning barqaror va muvozanatli rivojlanishi, avvalo, uning barcha hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan uyg'un taraqqiy etishiga bog'liqdir. Hududlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish, iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, aholining hayot sifati va darajasini oshirish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu esa, o'z navbatida, hududlarning holatini muntazam ravishda baholab borishni, mavjud muammolarni aniqlashni va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq strategik qarorlar qabul qilishni taqozo etadi.[1]

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi — bu hududlar rivojlanishining kompleks tahliliga asoslangan, statistik va analitik yondashuvlarni o'z ichiga olgan muhim vositadir. Ushbu tizim orqali nafaqat hududiy farqlar aniqlanadi, balki ularni kamaytirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish, investitsiyalarni jalb qilish va infratuzilmani takomillashtirish bo'yicha aniq yo'nalishlar ishlab chiqiladi.[2]

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularning har biri bu sohaning turli jihatlarini yoritadi. Jumladan, iqtisodiy geografiya, regional siyosat, statistika va iqtisodiy tahlilga oid tadqiqotlarda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlik, resurslardan foydalanish darajasi, sanoat va infratuzilma rivoji, hamda aholining ijtimoiy holati

asosiy o'rinda turadi.

Masalan, J. Barro va X. Sala-i-Martin kabi iqtisodchilar o'zlarining iqtisodiy o'sish nazariyalarida hududlar o'rtasidagi konvergensiya (yaqinlashuv) jarayonini asoslab beradilar. Markaziy Osiyo va O'zbekiston kontekstida olib borilgan tadqiqotlarda (masalan, I.Karimov, R.Qobilov, M.Alimov) hududiy rivojlanishning davlat siyosatidagi o'rni, investitsion muhit, infratuzilma va bandlik masalalari muhim omillar sifatida ko'rsatiladi.

Bundan tashqari, BMT, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida ham hududiy tahlil va baholash indikatorlari, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) bilan bog'liq indikatorlar asosiy e'tiborga olinadi. Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hamda mahalliy universitetlarning ilmiy ishlari orqali O'zbekiston hududlari bo'yicha real statistik ma'lumotlarga asoslangan tahlillar mavjud.

Shuningdek, zamonaviy metodologik yondashuvlar, xususan, kompleks indekslar, raqamli kartografiya (GIS), regressiya tahlili va mashinali o'rganish asosidagi prognozlash usullari ham joriy qilinmoqda. Bu esa, an'anaviy yondashuvlarga nisbatan aniqlik va tezlikni oshirish imkonini bermoqda.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash tizimi iqtisodiyotni hududlar kesimida chuqur tahlil qilish, ularning mavjud salohiyatini aniqlash va rivojlanishdagi nomutanosibliklarni kamaytirish uchun samarali vositadir. Baholashning asosiy mezonlari — iqtisodiy barqarorlik, bandlik, infratuzilma rivoji, xizmatlar sifati, tadbirkorlik muhiti va boshqalar — har bir hududning o'ziga xos sharoitlarini hisobga olish imkonini beradi.[3]

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, so'nggi yillarda respublika hududlarida iqtisodiy faollik oshgan bo'lsa-da, bu o'sish barcha hududlarda bir tekisda kechmayapti. Masalan, yirik sanoat markazlari — Toshkent shahri, Navoiy va Andijon viloyatlari iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori reytinglarda bo'lsa, ayrim chekka va resurslardan yetarli foydalana olmayotgan tumanlar hali ham past darajada qolmoqda. Bu esa davlat siyosatining manzilli va hududiy yondashuvlarini

kuchaytirishni taqozo etadi. [4] Shuningdek, hududiy reyting ko'rsatkichlarini shakllantirishda ma'lumotlarning ochiqqligi va sifatiga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim tumanlarda ijtimoiy- iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha mavjud statistik ma'lumotlar yetarli darajada ishonchli emas yoki ularni taqqoslash qiyin. Bu esa baholash natijalarining obyektivligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli indikatorlar tizimini shakllantirishda yagona metodologiyaga asoslanish, statistik bazani avtomatlashtirish va raqamlashtirish zarur.

Reyting tizimining joriy etilishi hududlar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratib, mahalliy hokimiyatlar tomonidan innovatsion loyihalar, tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha tashabbuslarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, reyting baholashda yuqori o'rinlarni egallagan ayrim tumanlar va shaharlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, bandlikni oshirish va infratuzilma rivojiga katta e'tibor berayotganini ko'rsatmoqda.[5]

Hududlar ijtimoiy xizmatlar (ta'lim, sog'liqni saqlash, kommunal xizmatlar) sifati bo'yicha baholanganda, ayrim joylarda ushbu sohalarda sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Ammo infratuzilma yetishmovchiligi, transport tarmog'ining sust rivojlanganligi yoki internet tarmog'ining cheklanganligi kabi muammolar mavjud. Bu esa ayrim hududlarda ijtimoiy tengsizlik holatlarini keltirib chiqarmoqda. Shu jihatdan, reyting natijalariga tayangan holda har bir hududga individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Umuman olganda, hududiy baholash tizimi — islohotlarning joylardagi samarasini doimiy monitoring qilish, aholining ehtiyojlarini aniqlash, mahalliy hokimiyatlar faoliyatini tahlil qilish va iqtisodiy resurslarni oqilona taqsimlash uchun asosiy mexanizm sifatida xizmat qilmoqda. Bu tizim yordamida mamlakatda hududlar o'rtasida iqtisodiy va ijtimoiy tenglikka erishish yo'lida muhim qadamlar qo'yilmoqda.[6]

O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining kengayishi va iqtisodiy o'sish jarayonining jadallashuvi kuzatilmoqda. Bu esa aholining mehnatga bo'lgan

munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirib, mahsulot ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sifati va ko'lamining ortishiga sabab bo'lmoqda. Hududlarda o'rta va uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlari belgilab olinib, ular asosida strategik dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Mazkur qarorga muvofiq, har bir hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi reyting ko'rsatkichlari orqali baholab boriladi. Bu baholash tizimi asosida statistik ma'lumotlar va so'rovnomalarga tayaniladi. Tahlil 8 ta asosiy yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi.[7]

Birinchi yo'nalish — hududlarda iqtisodiy barqarorlik va islohotlarning samaradorligini ta'minlashga qaratilgan. Ba'zi hududlarda bu boradagi natijalar yetarli darajada emasligi sababli mazkur mezon ustuvor ahamiyatga ega.

Ikkinchi yo'nalish — yangi ish o'rinlarini yaratish, ishsizlikni kamaytirish va mehnat bozorining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Har bir hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi bu jarayonga o'z ta'sirini ko'rsatadi va shu sababli chuqur monitoring talab etiladi.

Uchinchi yo'nalish — aholining ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va turmush sifati oshirishdan iborat. Chunki islohotlarning asosiy mezoni — fuqarolarning farovon hayot darajasi hisoblanadi.

To'rtinchi yo'nalish — aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay muhit yaratish, ishlab chiqarish infratuzilmasining ishonchliligini ta'minlashdir. Bunda mahalliy hokimiyatlarning faoliyati muhim rol o'ynaydi.

Beshinchi yo'nalish — raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash. Monotarmoqli iqtisodiy struktura raqobatga putur yetkazadi, diversifikatsiya esa hudud salohiyatini kengaytiradi.

Oltinchi yo'nalish — tadbirkorlik muhitini yaxshilash va uni izchil qo'llab-quvvatlash. Bunda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, turli tadbirkorlik shakllarining uyg'unligi muhim hisoblanadi.

Yettinchi yo‘nalish — hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta‘minlash va bank-moliya tizimini rivojlantirish. Bu mahalliy hokimiyatlar tomonidan faol va mustaqil siyosat yuritish imkonini yaratadi.

Sakkizinchi yo‘nalish — davlat idoralarining fuqarolar murojaatlari bilan ishlash sifatini oshirish va axborot ochiqligini ta‘minlashdir. Bu esa davlat xizmatlari sifatining oshishiga va xalq ishonchining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Reyting tizimi Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri, viloyatlar, tumanlar va shaharlar kesimida joriy etiladi. Prezident rahbarligida o‘tkazilgan yig‘ilishlarda har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlariga alohida urg‘u berilib, tuman va shaharlar kesimida ham manzilli tahlil olib borilishi belgilangan.

Jahon miqyosidagi baholashlarga ko‘ra, 2030-yilgacha global miqyosda yangi infratuzilma obyektlarini barpo etish uchun taxminan 15 trillion AQSh dollari miqdorida investitsiya zarur. Biroq so‘nggi yillarda xorijiy investitsiya oqimining 10 foizga qisqargani, moliyalashtirish xarajatlarining esa ikki barobarga oshgani kuzatilmoqda. Ayni paytda ko‘plab davlatlarda infratuzilma obyektlari jiddiy eskirgan bo‘lib, ularni modernizatsiya qilish iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Hududiy reyting baholash tizimi, bir tomondan, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda dalillarga asoslangan yondashuvni shakllantiradi, boshqa tomondan esa, mahalliy hokimiyatlarning mas‘uliyatini oshiradi. Shuningdek, aholining davlat boshqaruvidagi ishtiroki va davlat idoralariga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi. Mahalliy darajadagi islohotlarning ijobiy natijalari esa milliy iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu boisdan, baholash tizimini yanada takomillashtirish, indikatorlar bazasini kengaytirish, tahlil qilish metodikasini doimiy ravishda yangilab borish hamda zamonaviy texnologiyalar, xususan, raqamli platformalardan keng foydalanish – bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Shuningdek, bu tizim asosida davlat tomonidan strategik qarorlar qabul qilinishi, mablag‘larning manzilli va adolatli

taqsimlanishi, va nihoyat, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha reyting baholash tizimi – bu nafaqat nazorat va monitoring vositasi, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qaralishi zarur. Bu tizimni izchil rivojlantirish orqali O'zbekiston hududlarining barqaror va muvozanatli taraqqiyotiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 1-maydagi "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish to'g'risida"gi PQ-4702-sonli Qarori..
2. <https://uza.uz/oz/posts/hududlarni-ijtimoiy-iqtisodiy-rivojlantirishni-baholash-tizi-12-05-2020>
3. Mahmudov, I., & Axmedova, N. (2021). Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va uni baholash indikatorlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Xodjayev, S. (2020). Hududlar iqtisodiyoti: rivojlanish konsepsiyalari va baholash tizimlari. TDIU ilmiy jurnali, №3.
5. Karimov, Z. (2023). Hududlar reyting baholashining nazariy asoslari va amaliy ahamiyati. "Iqtisodiy tahlil" jurnali, №2, 45–52-betlar.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2023). Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari to'plami. www.stat.uz
7. UNDP Uzbekistan. (2022). Regional Development Strategies and Monitoring Systems in Central Asia. Tashkent: UNDP Uzbekistan Office.